

УДК 327:[314.743(477)+659.4]

Віктор Пашков,

кандидат політичних наук, доцент кафедри обліку і аудиту,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,
ORCID ID 0000-0003-4273-2181
viktor.pashkov.polit@gmail.com

Валерій Мищенко,

студент 3 курсу спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,
DOI 10.29038/2524-2679-2021-01-18-33

БЛИЗЬКИЙ СХІД НА ПЕРЕТИНІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ

Проаналізовано інтереси та зовнішньополітичні стратегії великих держав у регіоні Близького Сходу. Визначено основні суперечності й виклики, які визначають архітектуру регіональної системи міжнародних відносин в останні 50 років. Послідовно розкрито позиції й інтереси США, Великої Британії, Франції, Росії та Туреччини щодо близькосхідних країн. Визначено, що з останньої чверті ХХ ст. на Близькому Сході утвердилося лідерство США у визначенні політичного порядку денного. Американська геополітична стратегія в регіоні полягає в підтримці сильних союзницьких держав (Ізраїлю, Єгипту, Саудівської Аравії), збереженні військової присутності й стримуванні регіональних амбіцій Туреччини та Ірану.

Стратегічні інтереси Британії на Близькому Сході полягають у можливості впливати на нафтову цінову політику та боротьбі з міжнародним тероризмом. Виходячи з домінування США, Лондон із початку 1970-х рр. тісно координує свою позицію з Вашингтоном, виступаючи його надійним союзником.

Французька зовнішня політика в регіоні балансує між інтересами США, власними пріоритетами й збереженням підтримки в арабському світі. Основними інтересами Парижа на Близькому Сході є просування французьких компаній, боротьба з міжнародним тероризмом, стримування потоку мігрантів із регіону до Європи. Франція прагне зберегти провідний вплив у деяких країнах регіону, які в минулому входили до її колоніальної імперії (Ліван, країни Магрибу). Дипломатична стратегія Франції включає як двосторонню комунікацію, так і спроби створення неформальних альянсів. Туреччина з початку 2000-х рр. активно поширює свій вплив на

близькосхідні країни шляхом нарощення товарообороту з ними та розгортання військової присутності. Мета Анкари – повернення вагомого впливу на справи на Близькому Сході (неосманізм) та перетворення на регіональну державу. У цьому контексті інтереси Туреччини суперечать американському домінуванню в регіоні.

Участь у близькосхідній політиці розглядається російськими політичними колами як один з атрибутів великої держави. РФ послідовно виступає проти військових інтервенцій західних держав у країни Близького Сходу, вважаючи, що такі дії підривають політичну стабільність регіону. Також Москва підтримує регіональні амбіції Ірану на протидію впливу Туреччини та Саудівської Аравії.

Ключові слова: Близький Схід, геополітика, зовнішня політика, нафтовий чинник, національні інтереси, військова присутність, неосманізм.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Із середини ХХ ст. Близький Схід є одним із найбільш динамічних і конфліктних геополітичних регіонів світу. Його багата й давня історія, стратегічне положення та величезні запаси нафти роблять цей регіон одним із ключових для сучасної світової політики й економіки.

Центр регіону – схід середземноморського басейну, що охоплює країни Аравійського півострова і Єгипет. З іншого боку, географічні кордони Близького Сходу є доволі розмитими, а культурні корелюється з мусульманським світом й арабською культурою. У вузькому значенні до Близького Сходу відносять Сирію, Ліван, Ізраїль, Палестину, Йорданію, Саудівську Аравію, Катар, Ємен, Бахрейн, Оман, ОАЕ. У широкому значенні до Близького Сходу також відносять Кувейт, Іран, Ірак, Туреччину. У цьому зв'язку в науковій літературі пропонують виділяти «Великий» Близький Схід (вузьке значення) і «Середній» Близький Схід (Іран, Ірак, Туреччина, Кувейт).

Регіон лежить у субтропічному й тропічному поясах, що робить його одним із найпосушливіших у світі. Понад 80 % його території – напівпустелі та пустелі, а також гори. Регіон населяють більше ніж 20 етнічних груп, найбільш численними з яких є араби, перси, турки, курди, бербері, євреї. Основне багатство регіону – нафта й газ. У басейні Перської затоки зосереджені 66 % світових запасів нафти, а також 26 % запасів природного газу. Також на території Йорданії та Ізраїлю є великі поклади фосфоритів, мінеральної солі.

Враховуючи величезні запаси енергоресурсів, політичний і економічний розвиток країн Близького Сходу тісно пов'язаний із

їх експортом. Країни регіону задовольняють половину світових та 2/3 західноєвропейських потреб у нафті. Так, світовий нафтовий ринок за останні 70 років пережив 18 нафтових криз, 10 із яких – на Близькому Сході. 9 із 10 цих близькосхідних криз спричинені війнами та зовнішньополітичною напруженістю в регіоні. У 1970-х рр. Сирія, Ірак, Кувейт, Іран рішуче провели націоналізацію іноземних, переважно англо-американських, нафтових компаній [1, с. 25]. У 1980 р. націоналізація нафтовидобувних підприємств також відбулась у Саудівській Аравії.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Стратегічне значення Близького Сходу у світовій політиці зумовлює активний дослідницький інтерес до аналізу міжнародних відносин у регіоні. Проблематики сучасної геополітики Близького Сходу та балансу сил стосуються праці В. Шведа, Л. Стрільчук, О. Коппель. Дослідники аналізують місце регіону в системі геополітичних координат світу, основні загрози й суперечності між впливовими міжнародними акторами.

Вітчизняні вчені І. Краснюк і Л. Кияниця аналізують динаміку та причини міждержавних конфліктів на Близькому Сході, визначають основних геополітичних гравців у регіоні – США, Ізраїль, Саудівська Аравія, Туреччина, Британія, Франція, Єгипет, Іран, протиріччя між якими визначають архітектуру безпеки й політики в регіоні останні 50 років.

Еволюція зовнішньої політики США в регіоні висвітлюється в роботі А. Петросяна, трансформація французької політики на Близькому Сході – у розвідці А. Афоньшина, британської політики – у праці О. Охошина.

Мета дослідження – аналіз інтересів та геополітичних стратегій великих держав на Близькому Сході, виявлення проблем й основних суперечностей між ними.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Великі держави здавна боролися за вплив на Близькому Сході. Починаючи з античних часів, коли римські легіони захопили території Сирії та Єгипту, регіон завжди привертав увагу світових імперій. Регіон мав надважливе значення для міжнародної торгівлі й комунікацій. Із кінця XV ст. своє політичне домінування на Близькому Сході встановила Османська імперія, у складі якої регіон перебував аж до розпаду імперії в 1918–1920 рр. За результатами Першої світової війни Туреччина втратила всі свої близькосхідні території, а сама імперія розпалась.

Ще наприкінці XIX ст. у цей регіон почали проникати Франція та Велика Британія як дві найбільші колоніальні імперії. Британці в

останній чверті XIX ст. встановили свій протекторат над Єгиптом, Кувейтом, Кіпром. Французи протягом XIX ст. захопили Алжир, Туніс та Марокко. Саме ці країни відігравали провідну роль на Паризькій мирній конференції 1919 р., а пізніше у роботі Ліги Націй. За мандатом цієї міжнародної організації Лондон і Париж отримали під управління більшість колишніх близькосхідних володінь Османської імперії, закріпивши свій вплив на Близькому Сході.

У XX ст. до стратегічного значення Близького Сходу, через який проходять важливі для міжнародної торгівлі транспортні шляхи в Африку та Азію, додався нафтовий чинник. Перші великі запаси нафти в регіоні знайшли в 1930-х рр. у східній частині Аравійської пустелі. У 1932–1934 рр. нафту також знайшли поряд із Багдадом, у Бахрейні та Кувейті.

Після Другої світової війни країни регіону отримали сучасні кордони, які, як і в більшості випадків в Африці, визначалися без урахування етнічного складу та бажання населення, культурних й історичних особливостей. Довільне проведення кордонів між державами, величезні запаси нафти, поява держави Ізраїль зумовили низький рівень політичної стабільності, проблеми з тероризмом та часті війни.

Основними вузлами суперечностей у регіоні є боротьба великих держав за контроль над видобутком нафти й арабо-ізраїльський конфлікт. Після завершення Холодної війни найбільш вплив у регіоні протягом 1990–2000-х рр. зберігали США, Велика Британія та Франція. Близький Схід має декілька зон політичної напруженості, пов'язаних із внутрішньополітичними конфліктами, курдським питанням, проблемами безпеки країн басейну Перської затоки [2, с. 62]. Додатковими ускладненнями є змагання за регіональний вплив між Іраном, Саудівською Аравією та Туреччиною, громадянська війна у Сирії, що триває з 2011 р., нерегульовані прикордонні суперечки, порушення громадянських прав і свобод шіїтських меншин в Іраку та Бахрейні, християн у Єгипті.

На Близькому Сході перетинаються й конкурують інтереси великих держав і регіональних лідерів – США, Великої Британії, Франції, Німеччини, РФ, Ірану, Туреччини, які мають у регіоні власні стратегічні інтереси, стратегії, інструменти, союзників і ресурси впливу.

Інтереси США на Близькому Сході

З останньої чверті XX ст. на Близькому Сході утвердилося лідерство США у визначенні політичного порядку денного. Із цього часу змінилися 10 президентів, методи та інструменти американської політики, але не змінилася глобальна мета США як одного з головних споживачів нафти у світі – контроль нафтових потоків і створення мережі союзників. До

1991 р. США в регіоні протидіяли поширенню радянського впливу. Після розпаду СРСР настав короткий період американської гегемонії, однак уже в середині 2000-х рр. з'являються нові загрози на Близькому Сході – ісламський тероризм, поширення впливу шіїтського Ірану.

Перші спроби закріпитись у регіоні американська дипломатія здійснила ще в міжвоєнний період. Уряд США, спираючись на концепцію «відкритих дверей», підтримував залучення американських компаній до освоєння відкритих родовищ нафти в Іраку та Кувейті. З іншого боку, американці були змушені домовлятися із британцями, які контролювали ці території під егідою Ліги Націй.

Активна зовнішня політика США на Близькому Сході розпочалася після завершення Другої світової війни. До цього ключові позиції тут займали Велика Британія та Франція. Першим кроком адміністрації президента Ф. Рузвельта в регіоні стало відкриття 1 травня 1942 р. дипломатичної місії в Саудівській Аравії та візит президента 14 лютого 1945 р., під час якого відбулася зустріч Рузвельта з королем Абдуль-Азізом Аль Саудом [3, с. 99].

Позиція Сполучених Штатів відіграла одну з головних ролей у створенні у 1948 р. у регіоні держави Ізраїль. На генеральній Асамблеї ООН у жовтні 1947 р. прийнято рішення щодо поділу підмандатної території Палестини на дві частини – арабську та єврейську – з подальшим створенням національних держав. Ця ініціатива знайшли активну підтримку США. Ізраїль став однією з перших демократичних країн у регіоні та від початку став стратегічним союзником США на Близькому Сході.

Паралельно США вибудовували відносини з шахським Іраном. Поступове розширення контактів між країнами в 1941–1953 рр. мало метою нейтралізацію в країні німецького впливу та налагодження транзитного коридору для військових поставок США до СРСР у рамках програми ленд-лізу. Із початком Холодної війни ситуація кардинально змінилась. США стали надавати значну фінансову, технічну допомогу Тегерану, підтримували переозброєння іранської армії, навчання солдатів й офіцерів в американських військових вишах. Установлення стратегічного союзу Вашингтону та Тегерану мало на меті стримування поширення радянського впливу, оскільки після підтримки США створення держави Ізраїль, американці втратили а арабському світі чимало прихильників.

У 1957 р. після Суецької кризи прийняли доктрину Ейзенхауера, яка проголосила метою американської політики в регіоні усунення впливу СРСР на арабські країни, зокрема й шляхом утручання в їхні внутрішні справи. При цьому американці балансували між ворогуючими на той момент Єгиптом й Ізраїлем, а також підтримували відносини із саудитами.

У 1971 р. Велика Британія втратила останні колоніальні володіння в регіоні, надавши незалежність Оману, Катару, Бахрейн та ОАЕ. Із цього моменту головним геополітичним гравцем на Близькому Сході стає США. Кардинальна відмінність американської стратегії від британської полягала у створенні в регіоні сильних союзницьких держав, які мали стати опорою впливу США. До них належали Ізраїль, Єгипет та Іран. Але ця стратегія зазнала краху внаслідок ісламської революції 1979 р. в Ірані, коли проамериканський режим шаха Реза Пахлаві був повалений фундаменталістами, а всі американські нафтові компанії нова іранська влада націоналізувала.

Із цього часу США переходять до силових інструментів у своїй стратегії на Близькому Сході. Безпосередня військова присутність США в регіоні почалась у 1987 р., коли американці змушені були ввести невеликий контингент військ для захисту танкерів із нафтою під час ірано-іракської війни. На початку 1990-х рр. ця присутність посилилася після операції «Буря в пустелі» проти Іраку.

З обранням президентом Дж. Буша-молодшого військова присутність США на Близькому Сході значно збільшилася. Після терактів 11 вересня 2001 р. США звинуватили в підтримці міжнародного тероризму режими Афганістану та Іраку. Паралельно розроблено концепцію «Великого» Близького Сходу, провідною ідеєю якої стала демократизація країн регіону. Згідно з нею, США для боротьби проти тероризму та диктаторських режимів могли змінювати правлячі режими [4, с. 56]. Уже у 2001 р. США вторглися в Афганістан із метою повалення режиму талібів, а у 2003 р. почали війну проти Іраку з метою повалення режиму С. Хусейна. Для цих потреб у регіон спрямовано понад 230 тис. американських військових.

Після приходу до влади у США Б. Обама у 2008 р. курс США на широку військову присутність у регіоні змінився. Протягом 2011–2014 рр. США вивели основний контингент військ з Іраку та Афганістану, відмовилися від активного втручання в Сирію та Лівію у 2011 р і 2013 р. відповідно. Також Сполучені Штати Америки використали «арабську весну» на Близькому Сході, яка повалила низку авторитарних режимів, для зміцнення свого впливу в регіоні. Однак у цілому за часів президенства Б. Обама США дещо послабили увагу до політичних процесів у регіоні, що стало результатом переорієнтації головних пріоритетів зовнішньої політики Вашингтону на АТР, а також збільшення внутрішнього видобутку нафти у США. При цьому близькосхідна політика адміністрації Обама передбачала пріоритет невійськових методів втручання у внутрішні справи країн, що вважалося більш ефективним. Хоча, звичайно, США не відмовилися від військової присутності в регіоні, щоб мати можливість вчасно реагувати на кризисні ситуації та події.

Д. Трамп під час свого правління дотримувався консервативного курсу на Близькому Сході: активно підтримував Ізраїль як головного союзника в регіоні, протидіяв поширенню впливу Ірану в Ємені, Сирії та Іраку, стримував Туреччину в її регіональних амбіціях, зокрема в Сирії. На цьому фоні з 2018 р. відносини між США та Туреччиною стали напруженими. Адміністрація Трампа під впливом ізоляціоністських установок вивела частину американських військ з Іраку. Станом на початок 2021 р. в Іраку перебувало 5200 американських військових на трьох базах.

Інтереси Великої Британії в регіоні

У результаті експансіоністської колоніальної політики в другій половині XIX ст. Велика Британія встановила своє домінування на Близькому Сході. Ще із середини XIX ст. під британським протекторатом перебувала територія сучасних Об'єднаних Арабських Еміратів. У 1871 р. Британія встановлює протекторат над Бахрейном. У 1882 р. британські війська окупували Єгипет, який на той час був володінням Османської імперії. У 1899 р. був британський протекторат над Кувейтом. Під час Першої світової війни Британія встановила контроль над Катаром, а за рішенням Ліги Націй (1921) Лондон отримав мандат на управління Іраком, Йорданією та Палестиною.

Поширення британського впливу на Близькому Сході, уключення територій цих країн до складу імперії здійснювалось у рамках формування колоніального поясу володінь Британії від півночі до півдня Африки з метою контролю головних морських комунікацій навколо континенту та шляхів до Індії. У 1920-х рр. до цих міркувань також додалися енергетичний чинник – відкриття на Близькому Сході величезних запасів нафти. Не дивно, що протягом 1920–1950-х рр. (із перервами на час Другої світової війни) до $\frac{3}{4}$ частини видобутку нафти в регіоні здійснювалось саме британськими компаніями. Британський уряд нав'язував близькосхідним країнам, які перебували в політичній залежності від Лондона, кабальні угоди, які мали на меті забезпечення британцям преференційних умов у видобутку нафти.

Тому США й Франція в міжвоєнний період, прагнучи отримати доступ до родовищ нафти в регіоні, змушені були домовлятися із Британією, створювати спільні підприємства.

У міжвоєнний період Велика Британія проводила щодо країн Близького Сходу політику потрітного втримання. По-перше, британці зберігали військову присутність у регіоні. За договорами з Єгиптом, Кувейтом, Бахрейном, Еміратами в регіоні перебувало до 40 тис. британських військових і 12 військових баз.

По-друге, економічні відносини між Британією та залежними країнами були вкрай асиметричними. Британські компанії мали виняткові права й преференції, порівняно з місцевими та іноземними компаніями. По-третє, Велика Британія проводила курс на рівномірний розвиток і збереження балансу між найбільшими країнами в регіоні – Іраком, Єгиптом та Саудівською Аравією.

Друга світова війна, під час якої Близький Схід став ареною боротьби між Німеччиною й Британією та США, ознаменувала початок послаблення позицій британців у регіоні. Після її завершення в близькосхідних країнах активізувалися національно-визвольні рухи, які спрямовані й проти британського панування в регіоні зокрема. Тому протягом 1940–1950-х рр. політичний вплив Британії тут поступово зменшувався. У цьому контексті переломним моментом стала Суецька криза 1956 р., коли після націоналізації урядом Єгипту Суецького каналу коаліція Британії, Франції та Ізраїлю вдалася до військової інтервенції. У результаті цілі операції (відновлення британського контролю над каналом) не були повністю досягнуті, а Єгипет після цього вийшов із британської зони впливу.

Серед причин втрати Великої Британії домінуючого впливу на Близькому Сході потрібно відзначити процеси колонізації, появу в регіоні нових гравців, передусім США, СРСР й Ізраїлю, постійне скорочення військової присутності в регіоні, внутрішні економічні проблеми Сполученого Королівства в 1950–1960-х рр. [5, с. 101].

Попри втрату колоніальних володінь і залежних країн, Британія продовжує зберігати політичний вплив на Близькому Сході. Цьому сприяє як присутність британських компаній у регіоні, історичні зв'язки, так і ефективна дипломатична стратегія. У міру вибудовування концепції «особливих відносин» Вашингтону та Лондона, Велика Британія з початку 1970-х рр. стала орієнтуватись у регіоні на позицію США, ставши їхнім надійним союзником. З останньої чверті ХХ ст. Велика Британія та США діють на Близькому Сході в тісній координації. Стратегічні інтереси Британії в регіоні – можливість впливати на нафтову цінову політику та боротьба з міжнародним тероризмом. Окрім того, на Близькому Сході працюють понад 1500 британських компаній. Найбільші галузі співробітництва – сільське господарство, фінансові послуги, машинобудування, інфраструктурні проекти.

На думку британської дипломатії, захищати власні бізнес-інтереси, інтереси в такому специфічному регіоні ефективніше в партнерстві зі США, до позиції яких тут дослуховуються. За останні 30 років Велика Британія брала участь у всіх військових операціях на Близькому Сході,

ініційованих США [6, с. 48]. Зокрема, після терактів 11 вересня перша підтримала Сполучені Штати в оголошеній ними війні з міжнародним тероризмом, відправивши 4200 солдатів для операції проти режиму талібів в Афганістані. У 2003 р. Лондон також беззастережно підтримав рішення США почати військову операцію проти Іраку, спрямував британський контингент на підтримку американських сил. Як підсумок, після С. Хусейна та окупації Іраку протягом 2005–2018 рр. 80 % контрактів на видобуток нафти в Іраку належали американським і британським компаніям.

Інтереси Франції на Близькому Сході

Історія французької присутності на Близькому Сході починається з початку ХІХ ст., коли Наполеон Бонапарт спробував підкорити Єгипет. Протягом ХІХ ст. тривала активна колоніальна експансія Франції на півночі Африки, у результаті якої її протекторатами стали Марокко, Туніс, а також Алжир, який не мав статусу автономії й вважався заморським департаментом метрополії. Однак лише після розпаду Османської імперії Франція отримала безпосередній вплив на Близькому Сході. За рішеннями Ліги Націй, Париж отримав мандати на управління Сирією, Ліваном, а також деякими територіями сучасної Лівії.

Після Другої світової війни внаслідок процесів деколонізації позиції Франції в регіоні почали швидко слабнути. Як і у випадку Британії, поворотним моментом у послабленні впливу стала Суецька криза 1956 р. Нові реалії холодної війни змусили Париж шукати більш гнучкі інструменти реалізації власних національних інтересів на Близькому Сході, який зберігав статус стратегічно важливого регіону у французькій геополітиці. На сучасному етапі Париж використовує для цього дві основні стратегії, які чергуються залежно від регіональної кон'юнктури:

1) двостороння комунікація – зосередження на двосторонніх контактах із країнами регіону. Французька дипломатія намагається підтримувати діалог із широким колом суспільних груп – чинною владою, опозицією, бізнесом, представниками громадянського суспільства, інтелігенцією, створюючи велику мережу зв'язків і контактів. Арсенал інструментів двосторонньої комунікації варіюється від «м'яких» методів (культурні, освітні обміни, спільні підприємства) до жорстких інструментів – продаж зброї, пряма військова присутність у країні;

2) стратегія багатосторонньої комунікації полягає в спробах Парижу з кінця 1990-х рр. побудувати неформальні альянси в регіоні. Французи прагнули зайняти позицію «містка» між Європою та Близьким Сходом. Найбільш чітко такий підхід відобразився в ініціативі французького президента Н. Саркозі щодо створення Середземноморського Союзу на чолі з Францією [7, с. 13].

Реалізуючи свою зовнішню політику на Близькому Сході, Франція постійно балансує між інтересами США, власними пріоритетами й збереженням підтримки в арабському світі. Основними інтересами Парижу в регіоні є захист і просування французьких компаній, боротьба з міжнародним тероризмом, стримування потоку мігрантів із регіону до Європи, вплив на ціноутворення нафти.

Утративши колишні сильні позиції на Близькому Сході, Франція сьогодні прагне зберегти домінуючий вплив у деяких країнах. Так, президент Е. Макрон намагається бути учасником розв'язання регіональних конфліктів у ролі арбітра – у Лівії, Лівані, у ситуації з дипломатичною блокадою Катару.

Інтереси Туреччини в регіоні

Турецька Республіка почала активно боротися за регіональне лідерство на Близькому Сході з 1960-х рр., швидко відчувши послаблення позицій європейців. Першим кроком стало активне включення в регіональні справи. Після приходу до влади президента Т. Озала (1983–1991) Анкара стала відходити від кемалістської зовнішньої політики, орієнтованої на Захід. На фоні економічного зростання та зміцнення військової потенціалу на початку ХХІ ст. в турецьких політичних колах зароджується ідея повернення впливу на всі території, які належали Османській імперії. Цей напрям геополітичної думки отримав назву «неосманізм і знайшов відображення в зовнішній політиці президента Р. Ердогана.

Суттєві корективи в зовнішньополітичну стратегію Анкари в регіоні внесла «арабська весна» 2011, відкривши після повалення авторитарних диктатур у низці арабських країн нові можливості для посилення впливу. Туреччина використовує весь спектр можливих інструментів для повернення на лідерські позиції в регіоні, як-от: економічна допомога, військова присутність, активні освітні контакти й спільні інфраструктурі та бізнес-проекти.

Із середини 2000-х рр. товарообіг Туреччини з країнами Близького Сходу виріс у 6–7 разів, у результаті чого Анкара стабільно входить до трійки головних торговельних партнерів майже в кожній країні регіону [8, с. 151]. Найбільше це відчувається в Азербайджані та Іраку, де Туреччина виступає головним бізнес-партнером. До цього також можна додати спроби Туреччини реалізувати проект безвізового режиму «Шамген» в арабському світі, аналогічний «Шенгенській зоні» в Європі.

Активні військові інтервенції західних держав в Іраку, Афганістані та Сирії змусили Анкару активізувати власні зусилля в цій сфері. Із середини 2000-х рр. Туреччина активно будує військові бази на

території сусідів, нарощує військові поставки союзникам, передусім Азербайджану. Нині в Північному Іраку, Катарі та Сирії розміщені 14 турецьких військових баз, контингент яких нараховує понад 55 тис. солдатів [9, с. 38]. У січні 2020 р. Туреччина відправила свої війська в охоплену громадянською війною Лівію на допомогу уряду з «метою політичної стабілізації країни», а у вересні а підтримала Азербайджан у боях із Вірменією за контроль над Нагорним Карабахом. Нарощення військової присутності в регіоні дає змогу Анкарі виконувати одразу декілька завдань:

- захищати власні кордони від осередків нестабільності;
- посилювати власний політичний вплив у сусідніх країнах;
- боротись із небажаними сепаратистськими рухами на своїх кордонах, передусім із курдським національним рухом.

Інтереси Ізраїлю в регіоні

Із моменту заснування в Ізраїлі існує два постійні інтереси – мир та безпека власних кордонів і громадян. Тому всі сили спрямовані на вирішення цих двох фундаментальних питань. У другій половині ХХ ст. Ізраїль постійно перебував під загрозою вторгнення з боку арабських сусідів. Головною причиною арабо-ізраїльського конфлікту є власне територія єврейської держави. Протягом першої половини ХХ ст. на територію Палестини мігрувала значна кількість євреїв. Після Другої світової війни, за рішенням ООН, територія Палестини підлягала поділу між арабами та євреями з подальшим створенням двох національних держав. Цю резолюцію підтримала більшість країн-членів ООН, включаючи США й СРСР.

Уже 15 травня 1948 р., на наступний день після проголошення створення Ізраїлю, п'ять арабських держав уторглися на його територію. Утім, низка військових компаній арабських країн проти Ізраїлю в 1960–1980-х рр. виявилися невдалими, а тому з 1980-х рр. починається процес визнання Ізраїлю з боку впливових країн у регіоні – Єгипту, Катару, Туреччини. Підтримуючи палестинський рух, ці держави водночас шукають способи нормалізувати відносини з Ізраїлем. Зміцненню його позицій на Близькому Сході також сприяє військово-політичний союз Тель-Авіва та Вашингтону, який оформився в 1970-х рр. У 1989 р. США Ізраїлю надали статус провідного союзника поза НАТО, що підкреслювало пріоритетність їхніх відносин [10, с. 44].

На сучасному етапі головну загрозу єврейській державі становить ядерна програма Ірану і його войовнича риторика. Також ізраїльська дипломатія вдало грає на суперечностях у мусульманському світі, особливо

на конфлікті Туреччини та Єгипту за регіональне лідерство серед арабських країн.

Інтереси РФ у регіоні

Росія успадкувала «радянську» систему спілкування з країнами Близького Сходу, в основу якої покладено стратегію співробітництва з арабськими державами й мінімальні контакти з Ізраїлем. СРСР розірвав дипломатичні відносини з Ізраїлем у 1967 р. під час Шестиденної війни. Офіційні контакти між країнами відновилися лише в 1985 р., дипломатичні відносини – у жовтні 1991 р., коли СРСР доживав останні місяці свого існування. Також специфікою російської дипломатії в регіоні є спілкування лише з представниками офіційної влади. Окрім того, після розпаду СРСР Росія отримала в спадок в основних зовнішньополітичних партнерів у регіоні – Єгипет, Ірак і Сирію. Під час холодної війни ці три країни оголосили про соціалістичний шлях розвитку й стали донором фінансової, матеріально-технічної та військової допомоги Москви. СРСР активно продавав цим країнам зброю, надавав кредити для потреб народного господарства.

Після приходу до влади В. Путіна російське керівництво переглянуло свої підходи до політики на Близькому Сході. Результатом цього стало налагодження відносин із Саудівською Аравією, Туреччиною. Щодо арабо-ізраїльських відносин Москва зайняла рівновіддалену позицію, поліпшивши відносини з Тель-Авівом.

Основними інтересами Росії на Близькому Сході є боротьба з міжнародним тероризмом, стримування розширення американського впливу та розширення ринків збуту для власних товарів – сільськогосподарської продукції й зброї.

РФ послідовно виступає проти військових інтервенцій західних держав у країни Близького Сходу, вважаючи, що такі дії підривають політичну стабільність регіону. Також Москва підтримує регіональні амбіції Ірану на протипагу впливу Туреччини й Саудівської Аравії. Москва послідовно виступала проти вторгнення США та союзників до Афганістану й Іраку, а на початку громадянської війни в Сирії Росія підтримала офіційну владу на чолі з президентом Б. Асадом. У 2011 р. РФ також відмовилася від прямої участі в конфлікті в Лівії та не підтримала спроби США й союзників утрутитись.

Активна участь у близькосхідній політиці розглядається російською елітою як частина відродження статусу «великої держави». Тому РФ спрямувала війська для участі в боях у Сирії на боці уряду [11, с. 322]. У регіональній системі міжнародних відносин інтереси Москви зіштовхуються з позиціями США, Саудівської Аравії та Туреччини. Якщо з Вашингтоном у Москви спостерігаємо перманентний незбіг позицій, то з

Анкарою конфлікти в одних питаннях чергуються з пошуком компромісів в інших. Іншим інтересом РФ як експортера нафти є вплив на ціноутворення, що прямо впливає на валютні доходи російського уряду. У цьому контексті РФ із 2016 р. перебуває в затяжному конфлікті із Саудівською Аравією, влада якої часто стримує зростання цін на нафту, підігруючи США.

Окрім того, Росія включилась у боротьбу з тероризмом на Близькому Сході, зокрема з ІДІЛ. Інтерес Москви полягає в тому, що 12 % населення РФ становлять мусульмани, а основні центри поширення ідей «Джихаду» розміщені саме на Близькому Сході. Тому, відчуваючи загрозу терористичних атак з боку різних ісламістських груп, Росія прагне наносити превентивні удари по терористичних угрупованнях, поки їх вплив не просочився на територію Росії.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Зіткнення та суперечливість геополітичних інтересів великих і регіональних держав на Близькому Сході робить цей регіон одним із найконфліктніших у сучасному світі. Більш-менш стабільна ситуація й конфігурація регіональної безпеки підтримується американською військовою присутністю та наявністю в США сильних союзників, передусім Великої Британії й Ізраїлю. Водночас проти американського домінування в регіоні виступають Іран та Туреччина, які активно нарощують свій вплив на Близькому Сході з початку 2000-х рр., а також РФ, яка зберігає тут певні інтереси.

У середньостроковій перспективі США збережуть ключову роль у регіональному порядку денному, але їх вплив у наступне десятиріччя зменшиться. Цьому сприятимуть як конкуренція з боку регіональних гравців, зменшення американської військової присутності в регіоні, так і відсутність єдності позицій західних держав, оскільки Франція також прагне розширити свій вплив на близькосхідні країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ніконенко, У. М. (2015). Роль країн Близького Сходу у формуванні світових цін на нафту. *Наукові записки УАД. Серія: Економічні науки*, № 1, 23–31.
2. Коппель, О. А. (2019). Геостратегічна трансформація Близького Сходу крізь призму інтересів України. *Регіональні студії*, № 17, 61–66.
3. Петросян, А. (2017). Американская стратегическая культура и внешняя политика США на Ближнем Востоке. *«21-век»*, № 1 (42), 98–109.
4. Швед, В. (2019). Сучасна геополітика Близького Сходу у контексті змін світового порядку. *Історичні і політологічні дослідження*, № 1 (64), 55–59.

5. Стрільчук, Л. (2019). Близький Схід у системі геополітичних координат: виклики та загрози. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*, № 7, 97–103.
6. Охошин, О. (2020). Трансформація британської політики на Близькому Сході. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*, № 6, 45–51.
7. Афоньшина, А. И., Корнилов, А. А. (2018). Развитие политики Франции на Ближнем Востоке и в Южном Средиземноморье: опыт президента Ш. Де Голля и президентов-неоголлистов. *Вестник Нижегородского университета им. Н. Лобачевского*, № 5, 9–16.
8. Краснюк, І. В. (2016). Наслідки «Арабської весни» в політиці Близького Сходу. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*, вип. 23, 148–154.
9. Худолій, А. О. (2017). Зовнішня політика Туреччини на Близькому Сході. *Вісник Донецького національного університету імені В. Стуса. Серія: Політичні науки*, № 2, 34–42.
10. Кияниця, Л. Л. (2017). Конфліктогенність міждержавних відносин на Близькому Сході після Арабської весни: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, вип. 1–2, 43–48.
11. Аватков, В. А. Кочкин, М. В. (2016). Особенности отношений России со странами Ближнего и Среднего Востока на современном этапе. *Международные отношения*, № 4. 327–336.

THE MIDDLE EAST AT THE CROSSROADS OF GEOPOLITICAL INTERESTS OF GREAT POWERS

The interests and foreign policy strategies of Great Powers in the Middle East are analyzed. The main contradictions and challenges that determine the architecture of the regional system of international relations in the last 50 years are identified. The positions and interests of the United States, Great Britain, France, Russia, and Turkey in the Middle East have been consistently revealed. It is determined that from the last quarter of the twentieth century, in the Middle East, US leadership in defining the political agenda has been established. The US geopolitical strategy in the region is to support strong allied powers (Israel, Egypt, Saudi Arabia), maintain a military presence, and contain the regional ambitions of Turkey and Iran.

British strategic interests in the Middle East are to influence oil pricing and the fight against international terrorism. Based on US dominance, London has closely coordinated its position with Washington since the early 1970s, acting as its reliable ally.

French foreign policy in the region balances between US interests, its own priorities and maintaining support in the Arab world. The main interests of Paris in the Middle East are the promotion of French companies, the fight against international terrorism, curbing the flow of migrants from the region to Europe. France seeks to maintain a dominant influence in some countries in the region,

which in the past were part of its colonial empire (Lebanon, the Maghreb). France's diplomatic strategy includes both bilateral communication and attempts to form informal alliances.

Since the early 2000s, Turkey has been actively expanding its influence in the Middle East by increasing trade with them and deploying a military presence. Ankara's goal is to regain significant influence over affairs in the Middle East (neo-Ottomanism) and to become a regional state. In this context, Turkey's interests run counter to American dominance in the region.

Participation in Middle Eastern politics is seen by Russian political elites as one of the attributes of a great power. Russia has consistently opposed Western military intervention in the Middle East, believing that such actions undermine the political stability of the region. Moscow also supports Iran's regional ambitions as opposed to the influence of Turkey and Saudi Arabia.

Key words: Middle East, geopolitics, foreign policy, oil factor, national interests, military presence, neo-Ottomanism.

REFERENCES

1. Nikonenko, U. M. (2015). Rol krain Blyzkoho Skhodu v formuvanni svitovykh tsin na naftu. *Naukovi zapysky UAD. Serii: Ekonomichni nauky*, № 1, 23–31 (In Ukrainian).
2. Koppel, O. A. (2019). Heostrategichna transformatsiia Blyzkoho Skhodu skriz pry-zmu interesiv Ukrainy. *Rehionalni studii*, № 17, 61–66 (In Ukrainian).
3. Petrosjan, A. (2017). Amerikanskaja strategicheskaja kul'tura i vneshnjaja politika SShA na Blizhnem Vostoke. «21-vek», № 1 (42), 98–109 (In Russian).
4. Shved, V. (2019). Suchasna heopolityka Blyzkoho Skhodu u konteksti zmin svitovoho poriadku. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*, № 1 (64), 55–59 (In Ukrainian).
5. Strilchuk, L. (2019). Blyzkyi Skhid u systemi heopolitychnykh koordynat: vyklyky ta zahrozy. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnogo universytetu im. Lesi Ukrainky. Serii: Istorychni nauky*, № 7, 97–103 (In Ukrainian).
6. Ohoshin, O. (2020). Transformacija britanskoj politiki na Blizhnem Vostoke. *Nauchno-analiticheskij vestnik IE RAN*, № 6, 45–51 (In Russian).
7. Afon'shina, A. I. Kornilov, A. A. (2018). Razvitie politiki Francii na Blizhnem Vostoke i v Juzhnom Sredizemnomor'e: opyt prezidenta Sh. De Gollja i prezidentov-neogollistov. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. Lobachevskogo*, № 5, 9–16 (In Russian).
8. Krasniuk, I. V. (2016). Naslidky «Arabskoi vesny» v politytsi Blyzkoho Skhodu. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, vyp. 23, 148–154 (In Ukrainian).
9. Khudolii, A. O. (2017). Zovnishnia polityka Turechchyny na Blyzkomu Skhodi. *Visnyk Donetskoho natsionalnogo universytetu imeni V. Stusa. Serii: Politychni nauky*, № 2, 34–42 (In Ukrainian).
10. Kyianytsia, L. L. (2017). Konfliktohenist mizhderzhavnykh vidnosyn na Blyzkomu Skhodi pislia Arabskoi vesny: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*, vyp. 1–2, 43–48 (In Ukrainian).

11. Avatkov, V. A. Kochkin, M. V. (2016). Osobennosti otnoshenij Rossii so stranami Blizhnego i Srednego Vostoka na sovremennom jetape. *Mezhdunarodnye otnoshenija*, № 4, 327–336 (In Russian).

Матеріал надійшов до редакції 11.12.2020 р.

УДК 327.8

Євген Суліма,

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор ННІ гуманітарних наук, Університет державної фіскальної служби України, ORCID ID 0000-0002-8393-4591

35.01@nusta.edu.ua

DOI 10.29038/2524-2679-2021-01-33-45

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СВІТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

У статті розглянуто питання розподілу світу між розвиненими державами: чому виникає потреба розмежування країн за певною ознакою, яким чином проводиться розподіл, які структурні елементи беруть участь та що відбувається з геополітичною ситуацією внаслідок поділу сфер впливу. Наголошено на довготривалості, послідовності та невідворотності цих процесів. Наукова новизна статті полягає в тому, що автор не лише використовує філософію для побудови логічної моделі світового порядку, але й удається до використання історичного, економічного й політичного підходів для різнобічного аналізу цього питання та позбавлення суб'єктивізму під час його оцінки. У дослідженні розглянуто поняття бі-, одно- та багатополлярності, їх значення, суть, практичні приклади з історії людства. Проведено онтологічний аналіз світового порядку як важливої складової частини людського буття. Основну увагу приділено наддержавам США й ЄС. З'ясовано, які чинники призвели до гегемонії цих країн та які виклики це створює для сьогодення. Важливу увагу приділено розпаду Радянського Союзу як природного завершення циклу панування наддержави й падіння біполярної картини світу. У результаті зароджується новий світовий порядок із багатьма державами та міжнародними угрупованнями на чолі, що свідчить про перехід до багатополюсного поділу світу за сферами впливу.